

Roms auswärtige Freunde in der späten Republik und im frühen Prinzipat, editat de ALTAY COŞKUN în colaborare cu HEINZ HEINEN și MANUEL TRÖSTER, Göttingen, 2005, 300 p.

În seria „Göttinger Forum für Altertumswissenschaft“, Beihefte, Band 19, a apărut o lucrare interesantă și pentru specialiștii din România, alcătuită din 13 studii, precedate de un Cuvânt înainte și urmate de două categorii de indici. Fiind vorba de o suită de contribuții dedicate unor aspecte diferite – chiar dacă subsumate aceleiași problematici – în cele ce urmează ne vom opri succint asupra fiecărui material în parte, după care vom formula câteva considerații de ansamblu asupra cărții.

În *Cuvânt înainte* (p. VII–IX), editorul atrage atenția asupra scopului urmărit prin publicarea acestei cărți – de a înțelege mai bine, din diferite unghiuri de vedere,

„relațiile de prietenie” transnaționale ale Romei în perioada Republicii târzii și a Principatului timpuriu. Lucrarea însumează rezultatele relevante ale cercetărilor întreprinse pe parcursul primei faze (2002–2004) în cadrul proiectului „Roms auswärtige Freunde”, desfășurat la Universitatea din Trier (Germania).

Altay Coşkun, *Freundschaft und Klientelbindung im Rom auswärtigen Beziehungen. Wege und Perspektiven der Forschung (Prietenie și legătură clientelară în relațiile externe ale Romei. Căi și perspective ale cercetării*, p. 1-30). Pe fondul unei discuții introductive la ansamblul problematicei abordate, sunt enumerate

cuvinte-cheie precum *familiaris, amicus, hospes, cliens, patronus, socius, foederatus* sau termeni abstracți ca *fides, beneficium, officium, gratia, meritum*, toate, mai mult sau mai puțin, relevante pentru tema cărții. Terminologia folosită în contextul relațiilor externe complexe ale Romei oferă un punct de plecare în analiza raporturilor juridice. La aceasta se adaugă alte forme de reprezentare a legăturilor diplomatice și personale cum ar fi cultele, numele de persoană ori statuile ca părți ale unei semantici de includere mai ample. În ceea ce privește căile și perspectivele cercetării, o atenție aparte se acordă următoarelor trei aspecte: 1) prietenii externi ai Romei către sfârșitul Republicii, studiați și pe baza unei cercetări prosopografice sistematice; 2) focalizarea geografică; 3) reprezentarea raporturilor de prietenie externe, mai cu seamă cele reflectate în opera lui Cicero. Prezentarea stadiului cercetării pe diferite regiuni ale lumii antice face dovada buneii familiarizării a autorului cu literatura de specialitate (ne referim la cea vest-europeană). Colaborarea cu Heinz Heinen, un excelent cunoscător al antichităților nord-pontice, i-a permis lui Altay Coşkun să formuleze o observație, pe cât de judicioasă pe atât de importantă, referitoare la raporturile dintre Regatul Bosporan și Roma. Dacă specialiștii ruși, respectiv sovietici au văzut în politica dinastiilor bosporani o continuare a politicii lui Mithradates VI Eupator, orientată spre stăvilirea expansiunii romane în Asia Mică și la nordul Pontului Euxin, aceasta s-ar explica – în opinia celor doi istorici germani (care după părerea noastră au perfectă dreptate) – printr-o anumită ideologizare și promovare de către istoriografia rusă, sovietică și postsovietică a unor tendințe naționaliste, marcate de simpatii față de tot ce este iranian, scitic, est-european sau autohton, ca o contrapondere față de intervenția puterilor occidentale, al căror reprezentat prin excelență ar fi Imperiul Roman. În realitate, a fost subestimat sau chiar neglijat statutul de *amici populi Romani*, reflectat și de titlul de *philoromaioi* și *philokaisar*, purtat de regii bosporani, cu mici intermitențe, între anii '60 ai secolului I a. Chr. și până în secolul IV p. Chr.

Heinz Heinen, *Die Anfänge der Beziehungen Roms zum nördlichen Schwarzmeerraum. Die Romfreundschaft der Chersonesiten (IOSPE I² 402) (Primele contacte ale Romei cu spațiul nord-pontic. Prietenia față de Roma a chersonesitelor [IOSPE I² 402], p. 31–54)*. Cunoașterea profundă a istoriei elenistice, a vastei literaturi de specialitate (inclusiv a celei rusești, sovietice și postsovietice), precum și harul său de istoric și epigrafist îi permit autorului să vină cu noi precizări legate de tratatul dintre Chersones și Pharnakes I. Se insistă asupra ideii că cei doi parteneri erau obligați față de Roma prin anumite legături de amicitie anterior încheierii acordului. Ca paralele, sunt invocate alte trei documente epigrafice asemănătoare, apropiate ca dată, în care partenerii se obligă reciproc să respecte și prietenia față de Roma, ultima condiție apărând ca o garanție a respectării condițiilor impuse de tratatele respective. În continuare, H. Heinen își concentrează atenția asupra datei și asupra

contextului istoric în care a fost încheiată înțelegerea între cetatea taurică și regele Pontului. Invocând redatarea recentă a archontatului ateniianului Tychandros în 196/95 – și nu în 160/59, cum se credea anterior – (ceea ce implică revizuirea anilor de domnie a lui Pharnakes I care, judecând după o informație a lui Polybios 27, 17, ar fi murit în 171/70), autorul demonstrează inconsistența argumentelor formulate de mai mulți cercetători occidentali pentru datarea tratatului amintit în anul 155 a. Chr. El revine, astfel, la anul 179 a. Chr., dată propusă încă din 1912 de primul editor al inscripției *IOSPE I² 402* și susținută ulterior de mai mulți specialiști, în primul rând de cei ruși, respectiv sovietici. Data mai timpurie s-ar înscrie logic în contextul evenimentelor legate de războiul pontic din 183/82–180/79, iar stabilirea unor raporturi de prietenie dintre Roma și Chersones încă de pe acum s-ar explica atât prin ofensiva diplomatică romană în Asia Mică, cât și din perspectiva conflictelor Romei cu Macedonia.

Boris Dreyer, *Rom und die griechischen Polisstaaten an der westkleinasiatischen Küste in der zweiten Hälfte des zweiten Jahrhunderts v. Chr. Hegemoniale Herrschaft und lokale Eliten im Zeitalter der Gracchen (Roma și orașele-polis grecești de pe coasta de vest a Asiei Mici în a doua jumătate a secolului II a. Chr. Stăpânire hegemonică și elite locale în epoca Gracchilor, p. 55–74)*. Moartea lui Attalos III al Pergamului și testamentul acestuia marchează începutul unei noi etape în politica Romei față de regatele și orașele din Asia Mică. Sub presiunea unei legi inițiate de Tiberius Gracchus, dar și ca o măsură împotriva revoltei lui Aristonikos, Senatul decretează în vara anului 133 libertatea tuturor orașelor grecești de pe teritoriul fostului Regat al Attalizilor. Doar doi ani mai târziu, după înăbușirea răscoalei antiromane, politica Senatului față de polisurile grecești suferă corective majore, în sensul că orientarea proromană a unor centre precum Ephes, Metropolis ș.a. nu mai garantează prin ea însăși obținerea libertății lor. De acum înainte, privilegiile sunt acordate nu după merit, ci în funcție de calitatea contactelor dintre reprezentanții elitelor locale și membrii Senatului, ținându-se cont și de gradul de atractivitate a fiecărei comunități urbane. Începuturile acestei noi orientări în politica senatorială, așa-numita *nova sapientia*, ar data încă de după lupta de la Pydna din anul 168, dacă nu chiar de mai devreme, din jurul anului 180 a. Chr.

Heinz Heinen, *Mithradates VI. Eupator, Chersonesos und die Skythenkönige. Kontroversen um Appian, Mithr. 12f. und Memnon 22,3f. (Mithradates VI Eupator, Chersones și regii sciți. Controverse în jurul lui Appian, Mithr. 12 și urm. și Memnon 22,3 și urm., p. 75–90)*. În pofida scepticismului unor colegi de breaslă a propoz de interesul real al Romei pentru ținuturile nord-pontice odată cu expansiunea lui Mithradates al VI Eupator, anterior primului război din 89–85, autorul – plecând de la două mărturii literare și întemeiat pe informații epigrafice (mai cu seamă *IOSPE I² 352* și *402*) – demonstrează că Chersonesul tauric, Regatul Bosporan, dar și regii sciți și sarmați din împrejurimi reprezentau în

acea vreme subiecte de discuție în politica externă a Senatului. Dacă Paul Goukowsky opina că în Appian, Mithr. 12 și urm. solii bithinieni ar fi avut în vedere Chersonesul tragic, atunci când ei atrăgeau atenția reprezentanților Romei asupra acțiunilor dușmănoase ale regelui Pontului în Europa, H. Heinen arată convingător că, la acea dată, poate fi vorba doar de Chersonesul tauric, intrat sub protecția lui Mithradates încă din ultimul deceniu al secolului II a. Chr., cu prilejul campaniilor din Crimeea ale strategului Diophantos. În aceeași ordine de idei, un alt pasaj literar – Memnon 22,3 și urm. – a provocat o dispută istoriografică intensă. La editarea acestui text (*FGrH* 434), Felix Jacoby propunea sintagma $\delta\iota\tau\ \text{Цсхг}^{\text{TMH}}\ \text{вбуйлеqr}$ în loc de $\delta\iota\tau\ \text{Óêðèéêi}^{\text{TMH}}\ \text{вбуйлеqr}$, sintagma păstrată de tradiția manuscriselor și pe care editorul a considerat-o o inserțiune a copiștilor. Corectura propusă de Jacoby avea să fie preferată de mai mulți cercetători și, mai cu seamă, de Manfred Janke care socotea că ar fi fost total improbabil ca romanii să se fi interesat de îndepărtata Crimee, câtă vreme ei nu se puteau îngriji, în perioada respectivă, nici măcar de Asia Mică. Împotriva acestei opinii se pronunță McGing, care revine la sintagma $\delta\iota\tau\ \text{Óêðèéêi}^{\text{TMH}}\ \text{вбуйлеqr}$, moștenită prin tradiție, iar H. Heinen dezvoltă această idee în sensul că Memnon s-ar fi referit la regii sciți (copiii lui Palakos?) izgoniți de Diophantos și pe care Roma – la solicitarea acestora – i-ar fi dorit repuși în drepturi. Cele două pasaje literare, discutate de autor cu multă competență, depun mărturie că și pe timpul domniei lui Mithradates al VI-lea Eupator ținuturile de la nordul Pontului Euxin au fost legate în mod nemijlocit de evenimentele istoriei universale a acelor timpuri.

Manuel Tröster, *Lucullus, His Foreign Amici, and the Shadow of Pompey (Lucullus, prietenii externi ai acestuia și umbra lui Pompei, p. 91–111)*. Autorul oferă o discuție amplă asupra vastei rețele de relații de prietenie stabilite între Lucullus, pe de o parte, și regi, orașe grecești sau persoane particulare, pe de altă parte. Toți acești *amici* externi confereau nu doar putere personală și prestigiu, ci constituiau în perioada Republicii târzii un factor decisiv în sistemul competițional al politicii romane interne. Ca guvernator al Asiei și Ciliciei și în calitate de comandant al campaniei împotriva lui Mithradates, proconsulul roman nu numai că stabilește un număr important de relații personale cu diferiți regi locali sau cu prieteni externi, ci inițiază o serie de acțiuni politice și măsuri administrative care, sub diferite forme, le prefigurează pe cele ce aveau să fie adoptate, ulterior, de Pompei, Caesar și de alți protagoniști ai războaielor civile.

Kathrin Christmann, *Ptolemaios XII. von Ägypten, Freund des Pompeius (Ptolemaios XII al Egiptului, prieten al lui Pompei, p. 113–126)*. Un studiu interesant și incitant care aduce în prim plan figura regelui Egiptului Ptolemaios al XII-lea Auletes în perioada exilului său din anii 58–55 a. Chr. Izgonit ca urmare a revoltei egiptenilor, acesta se refugiază la Roma și apelează la ajutorul patronului său Pompei. În acest caz, relațiile personale de amicitie, formate și cultivate prin cheltuirea unor sume uriașe, predestinate mituirii

diferitelor peroane influente în politica romană, s-au dovedit a fi mult mai eficiente decât legăturile oficiale (sub consulatul lui Caesar, Ptolemaios fusese proclamat *socius et amicus populi Romani*, contra sumei fabuloase de 6 000 talanți, neachitată pe deplin până la moartea regelui). În pofida opoziției Senatului, Pompeius a reușit să impună prin forță armată, în perioada consulatului său din 55, readucerea la domnie a prietenului Ptolemaios al XII-lea. Intrigile de la curtea alexandrină, dar mai cu seamă corupția și rivalitatea dintre diferite grupuri de interese care influențau decisiv politica senatorială ne îndeamnă să ne gândim, din perspectiva vremurilor noastre, la dictonul latin *nil novi sub sole*.

Altay Coşkun, *Amicitiae und politische Ambitionen im Kontext der causa Deiotariana (45 v.Chr.) (Prietenii și ambiții politice în contextul procesului regelui Deiotaros [45 a. Chr.], p. 127–154)*. Regele Galatiei Deiotaros Philoromaios s-a dovedit a fi un diplomat extrem de abil care a reușit să-i păstreze tronul mai bine de jumătate de veac (între 100/94 și 41/40 a. Chr.), în pofida situației politice atât de zbuciumate, marcată de războaiele civile, de cele purtate de Mithradates al VI Eupator și de rivalitățile dintre triumviri. Autorul își concentrează atenția asupra unui moment foarte semnificativ – acuzațiile aduse, în anul 45, lui Deiotaros de către rivalii săi din Galatia, în frunte cu cei doi Kastor (ginelele, respectiv fiul acestuia), cum că regele ar uneli împotriva Romei și a lui Caesar personal. Cicero, prieten personal al lui Deiotaros și îndatorat acestuia din perioada proconsulatului în Cilicia, își asumă apărarea celui pe care el îl numește *amicissimus nostrae rei publicae*. Cuvântarea lui Cicero *Pro rege Deiotaro oratio* este analizată din diferite unghiuri de vedere, pentru a se arăta cum relațiile de prietenie personale cu membri influenți ai Senatului depășeau cu mult granițele Romei, determinând în centru evenimentele cu repercusiuni până la cele mai îndepărtate periferii ale Statului roman. Istoria Galatiei în primul secol a. Chr. și regele Deiotaros constituie pentru autor subiecte ale unei lucrări monografice, în curs de apariție.

John Lamberty, *Amicus Caesaris. Der Aufstieg des L. Cornelius Balbus aus Gades (Prieten al lui Caesar. Ascensiunea lui L. Corneliu Balbus din Gades, p. 155–173)*. Un armator bogat din îndepărtatul oraș spaniol Gades ajunge să facă istorie în capitala lumii acelor vremuri, grație prieteniei sale cu stăpânii Romei – Pompei, Caesar, Octavian –, cărora le aduce servicii importante (și cu sprijinul cărora ajunge el însuși una din figurile proeminente ale epocii). Spre deosebire de numeroase contribuții anterioare, în studiul de față se insistă, mai cu seamă, asupra ascensiunii lui L. Cornelius Balbus, ca prieten extern, în structurile statului roman și sunt cercetate atât premisele, cât și consecințele acestui proces. „Includerea” politică și socială a spaniolului este urmărită – convingător și incitant, pe baza surselor literare și a unei bogate literaturi de specialitate – pas cu pas: de la acordarea cetățeniei romane în 72 și până la exercitarea funcției de consul în 40 a. Chr., Balbus fiind primul neitalic onorat cu această magistratură. Influența

deosebită pe care a avut-o asupra lui Caesar se dovedește a fi și în beneficiul Gadesului, acesta fiind primul oraș din afara Italiei căruia i se acordă dreptul de cetățenie colectivă (*civitas Romana*) în 49 a. Chr. Totodată, numele lui Balbus și urmașii acestuia apar în documentele timpului până în secolul III p. Chr. Întregul demers de cercetare poate fi perceput și ca o frumoasă și convingătoare demonstrație a faptului că istoria – atunci ca și acum – era făcută de personalități.

Jürgen Zeidler, *Onomastic Studies on Some Roman Amici in Hispania (Cercetări onomastice asupra unor amici romani din Hispania, p. 175–200)*. Autorul discută 25 de nume (praenomina, nomina gentilia și cognomina) purtate de persoane din Hispania, aflate în secolul I a. Chr. în relații de prietenie cu Roma sau cu personalități politice romane. Deși majoritatea reflectă cu fidelitate sistemul onomastic roman și deși doar în cazul a trei dintre antroponimele analizate avem radicale (*Ind-*, *Vas-*) ori sufix (*-aecus*) care par să reprezinte elemente străine, totuși numai cinci dintre aceste nume nu pot fi considerate ca fiind legate prin asonanță ori semantic de tradițiile onomastice native. Numele proprii discutate – din punct de vedere lingvistic, dar și prosopografic – oferă informații suplimentare (dincolo de mărturiile literare) asupra identității indivizilor, precum și asupra apartenenței lor culturale, sociale etc.

Julia Wilker, *Herodes der Große. Herrschaftslegitimation zwischen jüdischer Identität und römischer Freundschaft (Legitimarea domniei între identitatea iudaică și prietenia romană, p. 201–223)*. Numit de Senat în 40 a. Chr. rege al Iudeii, Herodes I domnește până la moartea sa (4. a. Chr.) ca unul dintre cei mai importanți dinastii dependenți de Roma, putând servi ca exemplu de rege clientelar provenit din afara unei dinastii tradiționale care avea nevoie nu „doar” de confirmarea noii puteri hegemoniale, ci datorită acesteia în totalitate poziția sa de domnitor. În asemenea situații, noii regenti erau vital interesați nu numai în a se asigura, în permanență, de sprijinul roman, ci mai aveau de rezolvat problema legitimării puterii, pentru a-și impune și consolida statutul de stăpânitori față de supușii lor. În ținuturile „păgâne” ale regatului său Herodes își desfășoară activitatea mai degrabă ca un legat al Romei, prin întemeierea unor orașe precum Caesarea Maritima și Sebaste, prin instituirea și întreținerea cultului imperial, prin titulatura sa de *philorómaios* și *philókaisar*. Față de populația iudaică regele încearcă și reușește să se legitimeze prin refacerea templului lui Solomon, în conformitate cu fastul și măreția descrierii biblice, prin asigurarea exercitării nealterate a cultului tradițional, prin înfățișarea sa propagandistică drept prieten apropiat și partener al lui Augustus și Agrippa spre propășirea și securitatea comunităților iudaice, ale căror interese le sprijină și în afara regatului său. O politică de legitimare a puterii pe cât de complexă, pe atât de interesantă, a cărei desfășurare timp de aproape patru decenii este prezentată de autoare sub forma unei lecturi antrenante și convingătoare.

Hartmut Wolff, *Arminius und die Gründung der Provinz Germanien (Arminius și întemeierea provinciei*

Germania, p. 225–252). „Provincializarea” ținuturilor dintre Rin și Elba are loc pe fondul unei politici de atragere a elitelor locale în sistemul de relații clientelare romane. Ca și în Spania sau Asia Mică, regi sau nobili autohtoni devin *amici* ai Romei sau ai unor aristocrați romani, luptă în armata romană, sunt onorați cu diverse distincții și exercită magistraturi romane. Pentru Germania, celebru în acest sens rămâne exemplul lui Arminius (cca 20/19 a. Chr.–19 p. Chr.), conducător al cheruscilor, dar – în același timp – *civis* și *eques Romanus*, aflat în relații cu mulți reprezentanți ai păturii suprapuse de la Roma, cum ar fi Velleius Paterculus ori Quinctilius Varus. Calitatea de ofițer roman nu-l împiedică pe Arminius să se plaseze în anul 9 p. Chr. în fruntea unei răscoale antiromane, în încercarea de a-și impune domnia în fața diverselor triburi germane. Chiar dacă provoacă trupelor romane o înfrângere zdrobitoare (*clades Variana*), planurile lui Arminius de a-și impune domnia în fața triburilor germane eșuează. În virtutea acțiunilor sale antiromane, istoriografia germană modernă avea să facă din Arminius un adevărat erou național, generând o literatură pe cât de vastă, pe atât de inutilă deseori. Autorul abordează doar tangențial acest aspect, concentrându-și atenția asupra carierei lui Arminius privit ca prieten extern al Romei.

David Braund, *Polemo, Pythodoris and Strabo. Friends of Rome in the Black Sea Region (Polemon, Pythodoris și Strabon. Prieteni ai Romei în regiunea Mării Negre, 253–270)*. Subiectul principal al discuției îl constituie relația dintre Pythodoris, soție și mamă de regi, ea însăși regină a Bosporului și Colhidei, strâns legată de familia imperială, și Strabon, care – în *Geographia* – îi acordă un loc și un rol disproporționat de mare, ținând cont de statutul periferic al teritoriilor în care aceasta domnește. Natura raporturilor dintre Geograf și Regină mai constituie subiectul unei discuții controversate, dar acestea – fără îndoială – au contribuit nu doar la o prezentare mai amănunțită a lui Polemon I (ca soț al lui Pythodoris), cu o eventuală exagerare a faptelor acestuia, ci l-au determinat pe Strabon să ne lase o serie de informații istorice prețioase legate de ținuturile și populațiile dintre Caucaz, Maeotis și Bosporul Cimmerian. În contextul discuției apare bine reliefat statutul de prieteni externi ai Romei asumat de dinastia bosporani ai vremii și dovedit prin întreținerea cultului imperial, prin titulatura de *philorómaios* și *philókaisar* sau prin redenumirea unor orașe: Agrippea (= Phanagoria), respectiv Caesarea (= Pantikapaion).

Gustav Adolf Lehmann, *Bilanzierende Betrachtungen zur Entwicklung der 'Romfreundschaft' im zweiten und ersten Jahrhundert v.Chr. (Considerații finale asupra evoluției „prieteniei față de Roma” în al doilea și în primul secol a. Chr., p. 271–277)*. În câteva pagini finale, autorul face o scurtă trecere în revistă a contribuțiilor prezente în volum, acestea reprezentând mai multe faze și etape evolutive a procesului de stabilire de relații de prietenie între Republica Romană, Senat ori anumite personalități de la Roma cu emisari politici și „oameni de încredere” din statele și teritoriile dependente. Cronologic, procesul urmărit se desfășoară între sfârșitul războiului

cu Antiochus (192–189 a. Chr.) și perioada timpurie a Principatului, pe un teritoriu cuprins între nordul Mării Negre, prin Anatolia Centrală și Egipt, până la Gades, la Oceanul Atlantic.

De la sfârșitul celui de-al doilea război punic și până la moartea Cleopatrei a VII-a a Egiptului, Mediterana se transformă, treptat, din marea cea mare (care unea regatele elenistice și numeroasele orașe din bazinul oriental cu diversitatea etnică a celui occidental) în *mare nostrum*. Pe cât de bine știută este creșterea neconținută a puterii și a hotarelor Statului roman prin forța armelor, pe atât de importantă a fost ascensiunea Romei datorată relațiilor diplomatice. De universul acestora se leagă și contribuțiile prezentate mai sus, ansamblul cărora oferă o bună idee asupra stadiului cercetării unui aspect mai puțin studiat până acum – stabilirea și perpetuarea unei

rețele de relații personale între persoane influente din viața politică romană și numeroși „prieteni externi” *extra fines*. Raporturile stabilite au relevanță nu doar pentru evoluțiile din plan extern, ci joacă un rol însemnat în lupta internă dintre diferitele grupări ale Senatului. O politică și o diplomatie nu mai puțin complexe ca cele de astăzi și, de aici, actualitatea perenă a unor asemenea studii. Pentru specialiștii români materialele prezentate ar putea fi interesante ca orizont de informații și metodă de cercetare, dar și din perspectiva extinderii fruntariilor Imperiului roman la nordul Dunării într-o perioadă când promovarea relațiilor clientelare continua să fie un factor definitoriu al politicii diplomatice romane. Folosirea acestei interesante și instructive lucrări ca instrument de lucru este înlesnită de cele două categorii de indici: unul al surselor literare și inscripțiilor citate și altul de nume și lucruri.

VICTOR COJOCARU